

University of Groningen

Onderwijs als nieuwe sociale scheidslijn? De gevolgen van onderwijsexpansie voor sociale mobiliteit, de waarde van diploma's en het relatieve belang van opleiding in Nederland

Tolsma, J.; Wolbers, M.H.J.

Published in:
 Tijdschrift voor Sociologie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
 Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
 2010

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Tolsma, J., & Wolbers, M. H. J. (2010). Onderwijs als nieuwe sociale scheidslijn? De gevolgen van onderwijsexpansie voor sociale mobiliteit, de waarde van diploma's en het relatieve belang van opleiding in Nederland. *Tijdschrift voor Sociologie*, 31(3), 239-259.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Onderwijs als nieuwe sociale scheidslijn?

De gevolgen van onderwijsexpansie voor sociale mobiliteit, de waarde van diploma's en het relatieve belang van opleiding in Nederland

Jochem Tolsma & Maarten H.J. Wolbers

1. Inleiding

Als gevolg van technologische ontwikkelingen in moderne samenlevingen (eerst met de komst van de machine in het arbeidsproces; later door de introductie van de computer op de werkvloer) nam de behoefte aan gekwalificeerd personeel op de arbeidsmarkt sterk toe. Laag- en ongeschoolde arbeid werd vervangen door de techniek, terwijl hooggekwalificeerde arbeid ontstond vanwege de ontwikkeling en aansturing ervan. De opwaardering van de beroepenstructuur maakte dat kennis en vaardigheden steeds belangrijker werden. De verschuiving van een particularistisch naar een universalistisch waardepatroon maakte bovendien dat het niet meer geaccepteerd werd dat mensen werden beoordeeld op basis van hun herkomst (Parsons 1951). Deze twee ontwikkelingen worden tezamen als de belangrijkste componenten van modernisering gezien.

Er ontstond in moderne samenlevingen een proces van 'ascription' naar 'achievement', waarbij overerving van statusposities op basis van sociale herkomst werd vervangen door eigen inzet en verdiensten in het onderwijs (Blau & Duncan 1967). Werkgevers gingen benodigde arbeidskrachten steeds vaker selecteren op basis van hun opleiding. Enkel een hoge sociale herkomst volstond niet meer. Ook werknemers zelf zagen het nut van het investeren in onderwijs in, met name door de door werkgevers gehanteerde koppeling tussen arbeidsproductiviteit en beloning, zoals wordt beargumenteerd in de theorie van het menselijk kapitaal (Becker 1964). Deelname aan het onderwijs werd verder gestimuleerd doordat vanuit de politiek het toenemende belang van onderwijs werd ingezien. Zowel vanuit sociaaldemocratische als liberale hoek werd ingezet op het vergroten van de deelname aan het onderwijs om daarmee meritocratisering te bewerkstelligen; een maatschappij waarin je beloond wordt voor inzet en prestaties.

In Nederland werden allerlei maatregelen genomen om de onderwijsdeelname te vergroten. Zo werd de leerplichtige leeftijd gradueel verhoogd van 12 jaar in 1901 naar 18 jaar in 2007. Verder werd het regionale aanbod van onderwijsinstellingen verruimd, werd een studiebeurzenstelsel ingevoerd en vonden allerlei andere onderwijshervormingen plaats. Het gevolg daarvan was dat steeds meer

mensen steeds hogere opleidingen gingen volgen, ook de kinderen van ouders uit lagere sociale milieus. De onderwijsdeelname nam eerst vooral onder mannen toe, maar later (vanaf de jaren 60 van de vorige eeuw) ook onder vrouwen. Het gemiddelde opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking steeg navenant.

Door de onderwijsexpansie is in Nederland de onderwijsongelijkheid tussen de verschillende sociale milieus teruggelopen (De Graaf & Ganzeboom 1993; Wolbers & De Graaf 1996a). Ook in verschillende andere Europese landen waaronder Zweden, Duitsland, Frankrijk en Italië heeft sociale herkomst steeds minder invloed op onderwijskansen (Breen & Jonsson 2005). Hierdoor is onderwijs in moderne samenlevingen een middel tot sociale stijging van met name slimme kinderen uit lagere sociale herkomstmilieus. Het blootleggen van 'verborgen talenten' staat daarbij centraal. In dit artikel onderzoeken we of de trend naar minder samenhang tussen sociale herkomst en onderwijskansen zich voortgezet heeft in Nederland. Wellicht heeft (opwaartse) sociale mobiliteit haar grenzen bereikt. Keert de wal het schip, zoals Dronkers (1994) geruime tijd geleden al voorspelde?

Het opleidingspeil van de Nederlandse (beroeps)bevolking is in het verleden sneller gestegen dan de beroepenstructuur vereiste (Batenburg & De Witte 2001). De opwaardering van het niveau van beschikbare beroepsposities heeft de onderwijsexpansie niet kunnen bijbenen. Hierdoor is diploma-inflatie opgetreden (Wolbers 1998). Dit wil zeggen dat diploma's minder waard zijn geworden op de arbeidsmarkt. Met hetzelfde opleidingsniveau bereikt men tegenwoordig een lagere beroepspositie dan in het verleden het geval was. Voor de periode tot de jaren 90 van de vorige eeuw is in Nederland de daling in onderwijsopbrengsten groter geweest bij lage dan hoge diploma's, waardoor verschillen tussen opleidingsniveaus in termen van beroepssucces zijn toegenomen (Wolbers & De Graaf 1996b). Het belang van het juiste diploma voor succes op de arbeidsmarkt kan door diploma-inflatie paradoxaal genoeg dus toenemen. Dit valt te begrijpen vanuit de gedachte dat onderwijs een positioneel goed is (Ultee 1978). Het gaat niet om het absolute, maar relatieve opleidingsniveau van individuen, waarbij de beste arbeidsmarktposities gaan naar degenen die vooraan in een denkbeeldige rij van kandidaten staan, geordend op basis van te verwachten trainingskosten. Daarbij geldt de gedachte dat hoger opgeleiden minder (aanvullend) getraind hoeven te worden. De wachtrijtheorie van Thurow (1975) vormt in dit opzicht een aanvulling op de neoklassieke theorie van het menselijk kapitaal: opleiding is geen directe maat voor individuele arbeidsproductiviteit, maar hooguit een indicatie voor iemands geschiktheid en motivatie.

Waar aanvankelijk door de modernisering de toename in hoger opgeleiden grotendeels kon worden opgevangen op de arbeidsmarkt, doordat er meer plaatsen voor hen bijkwamen, is de laatste decennia de beroepenstructuur minder snel opgevaardeerd, terwijl de onderwijsexpansie onverminderd is voortgezet (De Beer 2006). Bovendien zijn ook (hoger) opgeleide vrouwen op de arbeidsmarkt gaan participeren, met meer concurrentie tussen hoger opgeleiden onderling tot gevolg. Hieruit valt te verwachten dat de laatste decennia juist de hoger

opgeleiden het moeilijker hebben gekregen om hun onderwijsinvesteringen ten gelde te maken. Hiermee is het de vraag of diploma-inflatie nog steeds vooral aan de onderkant plaatsvindt, zoals in het verleden werd geconstateerd.

Onderwijs is dus aan de ene kan steeds belangrijker geworden om een geschikte arbeidsmarktpositie te verkrijgen, maar tegelijkertijd zijn onderwijskwalificaties door de diploma-inflatie minder waard geworden. Voor degenen die niet mee kunnen komen in deze 'ratrace', is sociale stijging een illusie geworden. De dreiging van een economische onderklasse van laagopgeleiden in de Nederlandse samenleving is daarmee reëel geworden (Gesthuizen 2008).

Er bestaat een lange traditie binnen de sociologie die zich bezighoudt met statusverwerving in moderne samenlevingen (Blau & Duncan 1967; Ganzeboom *et al.*, 1991) en de daaruit afgeleide vraag over het belang van sociale herkomst versus eigen behaald opleidingsniveau voor later beroepssucces. Het voorlopige hoogtepunt van dit onderzoek in Nederland is het boek *Verschuivende Ongelijkheid in Nederland* (Dronkers & Ultee 1995) geweest. Aan het slot van dit boek komen de onderzoekers tot de volgende conclusie: "De verschillende vormen van sociale ongelijkheid in de Nederlandse samenleving zijn in de twintigste eeuw sterk veranderd. De betekenis van opleiding voor verschillen in levensomstandigheden is sterk toegenomen in vergelijking met het begin van die eeuw. Het milieu van herkomst is niet meer zo invloedrijk voor de onderwijs- en beroepskansen als vroeger" (Dronkers & Ultee 1995: 325). Maar juist omdat door voortschrijdende onderwijsexpansie diploma-inflatie blijft optreden en diploma-inflatie de verschuivende ongelijkheid (dat wil zeggen de trend van 'ascription' naar 'achievement') kan dempen, is het voor de huidige Nederlandse samenleving nog maar de vraag of het behaalde opleidingsniveau een nieuwe sociale scheidslijn in de samenleving is geworden die steeds meer de plaats inneemt van de oude sociale scheidslijn op basis van ouderlijk herkomstmilieu.

Op basis van bovenstaande gedachtegang komen wij tot de volgende onderzoeksvragen:

- (1) Welke recente ontwikkeling heeft in Nederland plaatsgevonden in de intergenerationele overdracht van statusposities van ouders op (a) het opleidingsniveau en (b) het beroepssucces van hun kinderen?
- (2) Welke recente ontwikkeling heeft in Nederland plaatsgevonden in (a) het belang en (b) de waarde van diploma's op de arbeidsmarkt in termen van beroepssucces?
- (3) Welke recente ontwikkeling heeft in Nederland plaatsgevonden in het belang van sociale herkomst versus behaalde opleidingsniveau op beroepssucces?

Vanuit de moderniseringsthese is te verwachten dat het belang van sociale herkomst ook de laatste decennia verder is afgenomen. De voortschrijdende onderwijsexpansie en de daarmee gepaard gaande diploma-inflatie kunnen echter een dempende werking hebben op het meritocratische gehalte van de aansluiting

tussen het onderwijs en de arbeidsmarkt of deze zelfs te niet doen. We zullen deze algemene verwachting hier niet verder expliciteren, maar vooral de empirie laten spreken. Daarbij bestuderen we de onderwijsexpansie en de gevolgen daarvan voor sociale mobiliteit, diploma-inflatie en het relatieve belang van opleiding voor mannen en vrouwen apart. Lange tijd is in trendstudies de sociale mobiliteit onder vrouwen onderbelicht gebleven (Ganzeboom *et al.* 1991). De arbeidsmarktparticipatie van vrouwen is in Nederland vanaf de jaren 60 van de vorige eeuw echter sterk toegenomen. Ook hebben vrouwen de onderwijsachterstand ten opzichte van mannen (zo goed als) ingelopen. Er zijn dus geen theoretische of praktische redenen meer om de aandacht exclusief op mannen te richten.

2. De onderzoeksopzet

Voor de empirische analyse maken we gebruik van de Familie-Enquête Nederlandse Bevolking (FNB), een periodiek herhaald, grootschalig surveyonderzoek dat unieke retrospectieve gegevens bevat over het gezin van herkomst en over de volledige opleidings- en beroepsloopbaan van zowel primaire respondenten als hun partners. Het onderzoek is begin jaren 90 van de vorige eeuw opgezet door de sectie Sociologie van de Radboud Universiteit Nijmegen. Dataverzameling heeft tot nog toe vijfmaal plaatsgevonden, te weten in de jaren 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009. Voor deze meetjaren varieerde de respons rond de 45 procent. Omdat de interviews voor de FNB meer dan een uur duurden en beide partners zijn ondervraagd, kan de respons als relatief hoog worden beschouwd. Primaire respondenten en hun partners is eerst een face-to-face interview afgenomen, waarna ze vervolgens een schriftelijke vragenlijst hebben ingevuld. Voor elk meetjaar vormden de primaire respondenten een aselechte steekproef uit de Nederlandse populatie tussen de 18 en 70 jaar oud. Omdat primaire respondenten en hun partners in verschillende gezinnen zijn opgegroeid, worden zij als onafhankelijke waarnemingen beschouwd en is informatie over beide partners geanalyseerd. Om vergelijking tussen de meetjaren mogelijk te maken, zijn de meetinstrumenten in de verschillende surveys veelal gestandaardiseerd meegenomen. De verschillende relevant geachte stratificatiekenmerken zijn geoperationaliseerd volgens gebruikelijke definities van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Voor een meer gedetailleerde beschrijving van het onderzoek verwijzen we graag naar http://www.ru.nl/sociologie/onderzoek/onderzoeksprojecten/familie-enquete/achtergrond_van_de.

Als het gaat om ontwikkelingen in onderwijskansen bestuderen we de keuze voor een opleiding in het voortgezet onderwijs en het hoogst bereikte opleidingsniveau van individuen. De keuze voor een opleiding in het voortgezet onderwijs na de basisschool is geoperationaliseerd aan de hand van de volgende drie categorieën: geen opleiding, lager voortgezet onderwijs bestaande uit het Lbo (lager

beroepsonderwijs) en de Mavo (middelbaar algemeen voortgezet onderwijs) en hoger voortgezet onderwijs bestaande uit de Havo (hoger algemeen voortgezet onderwijs) en het Vwo (voorbereidend wetenschappelijk onderwijs), die beide rechtstreeks toegang geven tot het hoger onderwijs. Het hoogst bereikte opleidingsniveau van respondenten is in vijf categorieën opgedeeld, analoog aan de (eerste digit van de) Standaard Onderwijsindeling (SOI) van het CBS: (1) Lo (lager, ofwel basisonderwijs), (2) Lbo en Mavo, (3) Mbo (middelbaar beroepsonderwijs, te bereiken na het lager voortgezet onderwijs), Havo en Vwo, (4) Hbo (hoger beroepsonderwijs) en (5) Wo (wetenschappelijk onderwijs ofwel universiteit). Voor het vaststellen van het ouderlijk opleidingsniveau is dezelfde vijfdeling gebruikt als bij de respondenten. Het maximum van het hoogst bereikte opleidingsniveau van beide ouders is daarbij als uitgangspunt genomen. Als informatie over het opleidingsniveau van één ouder ontbreekt, is alleen de informatie over de opleiding van de andere ouder gebruikt.

Voor ontwikkelingen in beroepssucces kijken we naar het huidige of het laatst uitgeoefende beroep van individuen. We stellen de beroepspositie vast aan de hand van de sociaal-economische status van het beroep en de sociale klasse waartoe het beroep behoort. De beroepsstatus is bepaald aan de hand van de 'International Socio-Economic Index' (ISEI) (Ganzeboom *et al.* 1992). In deze internationaal vergelijkbare maat voor beroepsstatus worden statuscores toegevoerd aan beroepstitels [op basis van de Standaard Beroepenclassificatie (SBC) van het CBS] op een schaal die varieert van 16 voor beroepen met de laagste status tot 90 voor beroepen met de hoogste status. De gehanteerde indeling van beroepen in sociale klassen is gebaseerd op de EGP sociale klassenindeling (Erikson *et al.* 1979), bestaande uit zeven categorieën: hogere professionals en managers (I), lagere professionals en managers (II), routinehoofdarbeiders (III), kleine zelfstandigen, inclusief zelfstandige boeren (IV), leidinggevendenden in geschoolde handarbeidberoepen (V), geschoolde handarbeiders (VI) en semi- en ongeschoolde handarbeiders (VII).

Trends worden door het vergelijken van geboortecohorten bestudeerd. Hiermee kan een veel langer tijdsbestek in ogenschouw worden genomen dan de feitelijke periode waarin de gegevens zijn verzameld (tussen 1992 en 2009). We dienen leeftijdsselecties te hanteren zodat de geobserveerde verschillen tussen cohorten niet toegeschreven kunnen worden aan levensloopeffecten. Voor de analyse van onderwijsongelijkheid hanteren we een leeftijdsselectie van 25 jaar en ouder, aangezien pas op die leeftijd de meeste mensen hun onderwijsloopbaan hebben afgerond. Voor wat betreft beroepskansen passen we een strengere leeftijdsselectie toe. Alle respondenten onder de 35 jaar worden buiten de berekeningen gelaten. De veronderstelling daarbij is dat rond 35-jarige leeftijd loopbanen in termen van beroepshoogte zijn uitgekristalliseerd (Goldthorpe 1980), wat voor Nederland recentelijk ook is aangetoond (Wolbers *et al.* 2011). Bovendien hebben we de analyse met betrekking tot ontwikkelingen in beroepssucces ook uitgevoerd gebruikmakend van het eerste beroep in plaats van het huidige. We komen hierbij tot dezelfde resultaten. De in dit artikel gepresenteerde bevin-

dingen kunnen dus *niet* worden toegeschreven aan levensloopeffecten. Tenzij anders aangegeven, zijn de bestudeerde trendeffecten statistisch significant.

Allereerst worden algemene ontwikkelingen beschreven in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Deze worden uitsplitst naar mannen en vrouwen. De posities die individuen op deze maatschappelijke ladders innemen, worden hierna vanuit een intergenerationeel perspectief in kaart gebracht. Trends in absolute (of totale) sociale mobiliteit zeggen echter nog niets over ongelijke kansen tussen verschillende sociale milieus. Het is goed mogelijk dat door de onderwijsexpansie (een structurele ontwikkeling) de onderwijskansen van iedereen verbeteren, maar dat ongelijkheden tussen verschillende sociale milieus intact blijven of zelfs toenemen. Wij zullen naast absolute mobiliteit daarom kijken naar relatieve mobiliteit (kansenongelijkheid). Pas na rekening te hebben gehouden met structurele ontwikkelingen verkrijgt men een valide beeld van de mate van gelijkheid in kansen (Ultee *et al.* 1992). De odds ratio (of relatieve kansverhouding) is een associatiemaat die ‘corrigeert’ voor structurele mobiliteit. Voor de in dit artikel gepresenteerde mobiliteitstabellen maken we gebruik van loglineaire analyse en hierbinnen van het uniforme associatiemodel (Ganzeboom & De Graaf 1989; Lammers *et al.* 2007). Hoe meer de odds ratio, feitelijk hier de uniforme associatieparameter, positief van 1 afwijkt, hoe ongelijker de kansen en des te meer gesloten de samenleving is.

3. Toegenomen onderwijsdeelname

Nederland heeft in het verleden een periode van onderwijsexpansie meegemaakt. Dit houdt in dat steeds meer mensen een steeds hogere opleiding behaalden en dat het gemiddelde opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking steeg. In tabel 1 zien we dat deze trend zich nog steeds doorzet. Ook het cohort dat pas recent het onderwijs heeft verlaten (het geboortecohort 1970-84 is in 2009 25 tot 39 jaar) is hoger opgeleid dan het vorige cohort. Steeds minder mensen hebben slechts lager onderwijs (Lo) of een Lbo/Mavo diploma behaald en steeds meer hebben het hoger onderwijs (Hbo of Wo) succesvol afgerond. Dit geldt voor zowel mannen als vrouwen.

Onze bevindingen bevestigen vermoedens uit eerder onderzoek dat vrouwen hun achterstanden op de hogere niveaus rap inlopen op mannen en tegenwoordig op hetzelfde opleidingsniveau uitkomen. Van het geboortecohort dat nu nog deels onderwijs volgt (dat wil zeggen jonger dan 25 jaar is op het moment van ondervraging) is de verwachting dat vrouwen uiteindelijk een hoger opleidingsniveau bereiken dan mannen. Merk op dat de deelnamecijfers aan het hoger onderwijs tegenwoordig in het voordeel zijn van vrouwen, maar dit hoeft niet noodzakelijkerwijs tot een hoger uiteindelijk bereikt opleidingsniveau van vrouwen te leiden.

Tabel 1. Opleidingsverdeling van mannen en vrouwen in Nederland, geboortecohorten 1914-84.

Opleiding	Cohort				
	1914-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-84
Mannen					
Wo	9%	10%	13%	13%	14%
Hbo	16%	21%	22%	20%	24%
Mbo/Havo/Vwo	20%	25%	31%	38%	42%
Lbo/Mavo	31%	27%	23%	22%	16%
Lo	24%	17%	11%	7%	4%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%
N	599	955	1171	1144	459
Vrouwen					
Wo	1%	2%	6%	8%	11%
Hbo	12%	17%	20%	21%	24%
Mbo/Havo/Vwo	13%	19%	34%	44%	48%
Lbo/Mavo	38%	39%	28%	22%	13%
Lo	37%	23%	12%	6%	4%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%
N	504	901	1164	1224	566

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009, eigen berekeningen (selectie op respondenten van minimaal 25 jaar).

Tabel 2. Keuze van type voortgezet onderwijs van mannen en vrouwen in Nederland, geboortecohorten 1914-84.

Keuze voortgezet onderwijs	Cohort				
	1914-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-84
Mannen					
Havo/Vwo	19%	20%	25%	30%	38%
Lbo/Mavo	70%	73%	71%	69%	62%
Geen	11%	7%	4%	2%	1%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%
N	565	935	1162	1156	613
Vrouwen					
Havo/Vwo	12%	16%	23%	33%	37%
Lbo/Mavo	70%	78%	73%	65%	62%
Geen	18%	6%	4%	2%	2%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%
N	472	886	1157	1249	778

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009, eigen berekeningen (selectie op respondenten van minimaal 25 jaar).

Als we kijken naar de keuze die leerlingen (met hun ouders en leerkracht) maken na de lagere school, dan zien we hetzelfde beeld als hierboven. Steeds vaker komen leerlingen in het Havo of Vwo terecht (zie tabel 2). En ook hier zien we dat de verschillen tussen mannen en vrouwen voor de verschillende geboortecohorten verdwenen zijn.

De stijging van de leerplichtige leeftijd ligt grotendeels ten grondslag aan de ontwikkeling dat steeds minder kinderen direct na de lagere school het onderwijs verlaten. Dat dit überhaupt nog voorkomt bij de laatste cohorten – weliswaar in geringe mate – is dan ook enigszins verbazingwekkend.

4. Trends in onderwijsongelijkheid

Het behalen van een hoog diploma betekent een mogelijkheid om een gunstige maatschappelijke positie te behalen; ook voor de minder geprivilegieerde groepen in de samenleving. Tot op heden bestaan echter nog steeds ongelijkheden in onderwijskansen tussen kinderen uit verschillende sociale milieus. Dit remt de meritocratisering in het onderwijs. De invloed van het ouderlijk opleidingsniveau komt niet alleen tot uiting in het uiteindelijk bereiken van een bepaald opleidingsniveau, maar ook in de kans dat leerlingen een bepaalde onderwijs-transitie (waar zij de keuze moeten maken of er al dan niet wordt doorgestuurd en, zo ja, op welk niveau) met succes maken. Verschillen in de toegang tot allerlei ouderlijke hulpbronnen en variatie in ambitie en prestatiemotivatie liggen deels ten grondslag aan de samenhang tussen het ouderlijk opleidingsniveau en de onderwijskansen van hun kinderen. Verschillen in onderwijskansen tussen uiteenlopende milieus zullen waarschijnlijk nooit in zijn geheel verdwijnen, al is het maar doordat intelligentie (en daarmee succes in de onderwijsloopbaan) een erfelijke component heeft.

In tabel 3 beschrijven we trends in absolute en relatieve opleidingsmobiliteit in Nederland. We bespreken eerst de absolute (of totale) mobiliteit. Onderscheiden worden het percentage immobielen, het percentage stijgers en het percentage dalers. We zien dat onder mannen sociale stijging in termen van bereikt opleidingsniveau vanaf het geboortecohort 1950-59 steeds minder vaak voorkomt. Daarentegen wordt daling voor de latere cohorten een steeds reëler gebeurtenis. Zeker als de trend zich doorzet onder de huidige mannelijke scholieren wint sociale daling sterk aan belang. De trend in absolute mobiliteit onder vrouwen laat een geheel ander beeld zien; latere cohorten stijgen steeds vaker en dalen steeds minder. We benadrukken dat dit opzienbarende bevindingen zijn. Tot op heden waren er wel vermoedens dat voor mannen daling een steeds reëlere optie is geworden en voor vrouwen (nog) niet, maar deze ontwikkeling kon vanwege gebrek aan recente gegevens nog niet gekwantificeerd worden. Bijna een vijfde van de mannen uit het meest recente geboortecohort is sociaal gedaald.

Tabel 3. Kengetallen voor intergenerationale opleidingsmobiliteit van mannen en vrouwen in Nederland, geboortecohorten 1914-84.

		Absolute mobiliteit			Relatieve mobiliteit ^a	
Cohort	N	Immobielen	Stijgers	Dalers	Uniforme associatie	
					Odds ratio	Odds ratio trend ^b
Mannen						
1914-39	599	35%	58%	8%	1,52	1,60
1940-49	955	30%	60%	11%	1,54	1,51
1950-59	1171	26%	63%	12%	1,47	1,47
1960-69	1144	27%	60%	13%	1,42	1,43
1970-84	459	30%	50%	19%	1,37	1,37
Vrouwen						
1914-39	504	43%	40%	17%	1,61	1,55
1940-49	901	36%	47%	18%	1,61	1,55
1950-59	1164	28%	58%	14%	1,45	1,55
1960-69	1224	30%	57%	13%	1,60	1,55
1970-84	566	30%	56%	14%	1,61	1,55

a Gebaseerd op een loglineaire analyse (uniforme associatie model). De gepresenteerde odds ratio's geven voor aangrenzende opleidingen van de ouders de relatieve kansverhouding wat betreft aangrenzende opleidingen van het kind weer.

b Mannen: $e^{0.507 - 0.003 \cdot \text{jaar}}$ (1914 = 0); vrouwen: $e^{0.441 + 0.000 \cdot \text{jaar}}$ (1914 = 0) (trend niet significant).

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009, eigen berekeningen (selectie op respondenten van minimaal 25 jaar).

Onder mannen zien we dat onderwijskansen steeds eerlijker verdeeld raken tussen de verschillende ouderlijke milieus. Voor het oudste geboortecohort bedroeg de uniforme associatieparameter 1,52; voor het jongste 1,37. Deze ontwikkeling kan als een lineaire trend worden beschouwd (zie de laatste kolom in tabel 3). Voor eerdere cohorten werd de toegenomen kansengelijkheid veroorzaakt doordat de absolute kans om een hogere opleiding te bereiken voor leerlingen uit een relatief ongunstig milieu steeg. Tegenwoordig komt dit doordat ook kinderen uit hogere sociale lagen intergenerationale daling in het onderwijs ervaren. Onder vrouwen zijn geen significante ontwikkelingen in relatieve opleidingsmobiliteit waar te nemen. Hier maakt alleen de toegenomen onderwijsdeelname van vrouwen dat zij vaker dan voorheen een hoger opleidingsniveau dan hun ouders bereiken zonder dat de kansengelijkheid zelf is veranderd.

Ook met betrekking tot de schoolkeuze na de lagere school hebben we de samenhang met het ouderlijk milieu in kaart gebracht. De belangrijkste bevindingen zijn samengevat in tabel 4. Voor zowel mannen als vrouwen (maar voor hen in mindere mate) wordt het opleidingsniveau van de ouders steeds minder bepalend voor de keuze na de lagere school. Het is de vraag of de komende

cohorten een verdere daling van de invloed van het ouderlijk milieu laten zien. Merk wel op dat de samenhang tussen het ouderlijk milieu en de keuze na het lager onderwijs nog steeds substantieel is.

Tabel 4. Samenhang tussen diploma in hoger onderwijs (Hbo/Wo) van ouders en keuze van bovenstroom in voortgezet onderwijs (Havo/Vwo) van mannen en vrouwen in Nederland, geboortecohorten 1914-84.

	Cohort				
	1914-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-84
Mannen					
Odds ratio ^a	14,70	8,46	7,10	5,10	3,82
Vrouwen					
Odds ratio ^a	14,33	12,17	6,21	5,47	4,26

a De gepresenteerde odds ratio's kunnen worden geïnterpreteerd als de relatieve kans op de keuze van Havo/Vwo in het voortgezet onderwijs voor personen met ouders met Hbo/Wo vergeleken met personen met ouders met Lo, Lbo/Mavo of Mbo/Havo/Vwo.

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009, eigen berekeningen (selectie op respondenten van minimaal 25 jaar).

Tabel 5. Samenhang tussen keuze van bovenstroom in voortgezet onderwijs (Havo/Vwo) en diploma in hoger onderwijs (Hbo/Wo) van mannen en vrouwen in Nederland, geboortecohorten 1914-84.^a

Cohort	N	Odds ratio	Odds ratio trend ^b
Mannen			
1914-39	565	6,02	4,33
1940-49	935	6,22	6,41
1950-59	1162	8,04	7,99
1960-69	1138	10,05	9,95
1970-84	459	14,98	13,11
Vrouwen			
1914-39	472	3,79	5,04
1940-49	886	7,27	5,71
1950-59	1157	4,95	6,13
1960-69	1217	8,93	6,57
1970-84	565	5,50	7,17

a Gebaseerd op een logistische regressie-analyse, gecontroleerd voor opleiding ouders en interactie opleiding ouders*cohort. De gepresenteerde odds ratio's kunnen worden geïnterpreteerd als de relatieve kans op een diploma in Hbo/Wo voor personen met de keuze van Havo/Vwo in het voortgezet onderwijs vergeleken met personen met de keuze van Lbo/Mavo.

b Mannen: $e^{1,187 + 0,022 \cdot \text{jaar}}$ (1914 = 0); vrouwen: $e^{1,529 + 0,007 \cdot \text{jaar}}$ (1914 = 0).

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009, eigen berekeningen (selectie op respondenten van minimaal 25 jaar).

Tegelijkertijd echter is de invloed van de keuze van het voortgezet onderwijs op het uiteindelijk behaalde opleidingsniveau toegenomen in de loop van de tijd (zie tabel 5). Met name onder mannen is de samenhang tussen de keuze van het Havo of Vwo op 12-jarige leeftijd en het uiteindelijk behalen van een diploma in het Hbo of Wo flink gestegen. De geschatte odds ratio bedroeg 6,02 voor degenen geboren in de periode 1914-39 en maar liefst 14,98 voor het meest recente geboortecohort (1970-84). Wederom laat deze ontwikkeling zich goed als een lineaire trend beschrijven (zie de laatste kolom van tabel 5).

Al met al zorgt de onderwijsexpansie ervoor dat het gemiddelde opleidingsniveau in Nederland sterk is gestegen. De verschillen tussen mannen en vrouwen in bereikt opleidingsniveau zijn bovendien afgenomen en nagenoeg verdwenen. Voor mannen geldt dat het ouderlijk milieu (hier gemeten als het opleidingsniveau van de ouders) steeds minder bepalend wordt voor het uiteindelijk bereikte opleidingsniveau, maar voor vrouwen niet. Daarnaast zagen we dat het sociaal milieu minder invloed uitoefent voor opeenvolgende cohorten als het gaat om de keuze na de lagere school, terwijl de keuze voor een opleiding in het voortgezet onderwijs meer bepalend is geworden voor het uiteindelijk behaalde opleidingsniveau. Opnieuw gelden deze twee trends in sterkere mate voor mannen dan vrouwen. Voor mannen is dan ook duidelijk sprake van meritocratisering in het onderwijs, wat gepaard gaat met het reëler worden van sociale daling.

De onderwijsexpansie heeft er echter niet voor gezorgd dat het ouderlijk milieu minder belangrijk wordt voor het bereikte opleidingsniveau onder vrouwen. Dit komt, omdat de invloed van sociale herkomst op de keuze voor het voortgezet onderwijs minder is afgenomen dan bij mannen, terwijl tegelijkertijd de invloed van de keuze voor een opleiding in het voortgezet onderwijs op het hoogst bereikte opleidingsniveau in vergelijking met mannen slechts beperkt is toegenomen. Hiermee is vraag 1a van ons onderzoek beantwoord. Het blijft een vraag waarom de afname van 'ascription' (de invloed van sociale herkomst op de keuze na de lagere school) en de toename van 'achievement' (de invloed van de keuze na het lager onderwijs op het uiteindelijk bereikte opleidingsniveau), die meritocratisering tot stand brengen, voor vrouwen minder duidelijk zijn dan voor mannen.

5. Ontwikkelingen in de beroepenstructuur

Vergeleken met de onderwijsexpansie zijn ontwikkelingen op de arbeidsmarkt veel minder snel en duidelijk verlopen. Als gevolg van technologische ontwikkelingen op de moderne arbeidsmarkt en de daarmee gepaard gaande verschuiving van een agrarische, via een industriële, naar een postindustriële samenleving valt er weliswaar een algemene trend naar meer hooggekwalificeerde werkgelegenheid in Nederland te verwachten, maar zoals tabel 6 laat zien is deze trend niet of nauwelijks meer terug te zien.

Het meest duidelijk komt de recente opwaardering van de beroepsarbeid nog naar voren uit de stijging van de gemiddelde beroepsstatus voor opeenvolgende geboortecohorten. Voor vrouwen geldt dat de gemiddelde beroepsstatus is gestegen wanneer de cohorten 1914-39, 1940-1949 en 1950-59 worden vergeleken. Sindsdien echter is er sprake van stagnatie en bij mannen zelfs van daling. Wanneer we voor de geboortecohorten de beroepenverdeling vergelijken, dan zijn de ontwikkelingen minder eenduidig te interpreteren. Aan de bovenkant [dat wil zeggen, de beroepsklassen van professionals en managers (I/II)] is te zien dat de hoogste beroepsklasse eerst langzaam in omvang is afgenomen en later sneller, terwijl de op een na hoogste beroepsklasse qua grootte is toegenomen. Ook aan de onderkant van de beroepenverdeling [dat wil zeggen, de geschoolde (VI) en ongeschoolde handarbeid (VII)] zien we uiteenlopende trends: de laagste beroepsklasse is kleiner geworden (zeker onder vrouwen), maar de op een na laagste beroepsklasse is in omvang gegroeid.

Tabel 6. Beroepenverdeling (huidige of laatste beroep) van mannen en vrouwen in Nederland, geboortecohorten 1914-69.

Beroep	Cohort			
	1914-39	1940-49	1950-59	1960-69
Mannen				
I	27%	26%	25%	21%
II	22%	24%	29%	25%
III	7%	6%	7%	11%
IV	10%	8%	6%	7%
V	9%	10%	10%	7%
VI	10%	13%	12%	16%
VII	16%	13%	11%	13%
Totaal	100%	100%	100%	100%
Gemiddelde beroepsstatus	47,7	47,7	49,4	46,8
N	607	948	1112	711
Vrouwen				
I	7%	7%	10%	10%
II	28%	33%	36%	27%
III	26%	31%	36%	45%
IV	10%	9%	5%	4%
V	3%	3%	2%	1%
VI	4%	4%	3%	4%
VII	21%	13%	8%	10%
Totaal	100%	100%	100%	100%
Gemiddelde beroepsstatus	40,8	43,6	45,3	45,3
N	456	882	1100	740

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009, eigen berekeningen (selectie op respondenten van minimaal 35 jaar).

Wat betreft verschillen tussen mannen en vrouwen valt op dat vrouwen door de bank genomen een lagere beroepspositie innemen dan mannen, ook al zijn de verschillen in de afgelopen decennia aanzienlijk verkleind. Verder valt op dat vrouwen sterk zijn oververtegenwoordigd in de beroepsklasse van routine-hoofdarbeiders en dat mannen vaker terug te vinden zijn (als leidinggevende) in geschoolde handarbeidberoepen.

6. Trends in intergenerationele beroepsmobiliteit

Ontwikkelingen in de beroepenstructuur kunnen ook worden vastgesteld door de beroepsposities van twee opeenvolgende generaties (dat wil zeggen, vaders en hun kinderen) te vergelijken, zogenoemde intergenerationele beroepsmobiliteit. Een verschuiving op de arbeidsmarkt in de richting van alsmear meer hoge beroepsposities betekent dat kinderen steeds vaker in hogere beroepsposities uitkomen dan hun vader. Tabel 7 laat zien dat de hoeveelheid opwaartse beroepsmobiliteit inderdaad is toegenomen in Nederland in de periode 1914-59 (in geringe mate onder mannen; sterk onder vrouwen), maar daarna heeft zich een kentering voltrokken. Dit geldt voor zowel mannen als vrouwen. Dat mensen uit het meest recente cohort minder vaak sociaal stijgen dan daarvoor valt te begrijpen uit het feit dat zij gemiddeld genomen een minder hoge beroepspositie innemen dan degenen uit eerdere cohorten (zoals in tabel 6 al te zien was). Voor wat betreft neerwaartse beroepsmobiliteit zien we een toename onder mannen. Voor het oudste geboortecohort was het percentage dalers 24 procent; voor het meest recente 31 procent. Onder vrouwen is sociale daling juist sterk afgenomen. Waar sociale daling in het verleden vaker onder vrouwen voorkwam, is het tegenwoordig een fenomeen dat zich met name onder mannen manifesteert. Deze ontwikkeling is terug te voeren op de hierboven beschreven neerwaartse opleidingsmobiliteit die onder mannen is toegenomen.

Net zoals bij intergenerationele opleidingsmobiliteit zeggen bovengenoemde absolute mobiliteitspatronen nog niets over ontwikkelingen in de mate van openheid in de Nederlandse samenleving. Daarvoor dienen we structurele arbeidsmarktontwikkelingen uit te schakelen. Het loglineaire model dat daarvoor is gehanteerd is ingewikkelder dan bij intergenerationele opleidingsmobiliteit. Naast de uniforme associatieparameter (die de algemene samenhang in de mobiliteitstabel weerspiegelt) hebben we nog andere parameters nodig om de mobiliteitspatronen adequaat weer te geven. Deze extra parameters betreffen diagonaalparameters en verwijzen naar zogenoemde immobiliteitseffecten. Ze worden geïnterpreteerd als de mate van oververtegenwoordiging op de diagonaal, ofwel de neiging tot immobiliteit. De parameters vormen als het ware een uitzondering op de regelmaat die door de uniforme associatieparameter wordt verondersteld.

Tabel 7. Kengetallen voor intergenerationale beroepsmobiliteit (huidige of laatste beroep) van mannen en vrouwen in Nederland, geboortecohorten 1914-69.

Cohort	N	Absolute mobiliteit			Relatieve mobiliteit ^a	
		Immobielen	Stijgers	Dalers	Uniforme associatie	
					Odds ratio	Odds ratio trend ^b
Mannen						
1914-39	581	29%	47%	24%	1,08	1,09
1940-49	920	24%	48%	29%	1,07	1,07
1950-59	1074	23%	49%	29%	1,05	1,06
1960-69	687	24%	45%	31%	1,05	1,05
Vrouwen						
1914-39	435	23%	43%	34%	1,07	1,09
1940-49	841	22%	48%	30%	1,08	1,07
1950-59	1043	18%	56%	26%	1,08	1,06
1960-69	709	18%	54%	24%	1,06	1,05

a Gebaseerd op een loglineaire analyse (quasi uniforme associatie model). De gepresenteerde odds ratio's geven voor aangrenzende klassen beroep vader de relatieve kansverhouding wat betreft aangrenzende klassen huidige of laatste beroep kind weer.

b Mannen: $e^{0,098 - 0,001 \cdot \text{jaar}}$ (1914 = 0), immobiliteitseffecten: I = $e^{0,152}$, II = $e^{0,182}$, III = $e^{0,053}$, IV = $e^{1,374}$, V = $e^{0,255}$, VI = $e^{0,387}$, VII = $e^{0,034}$; vrouwen: $e^{0,099 - 0,001 \cdot \text{jaar}}$ (1914 = 0) (trend niet significant), immobiliteitseffecten: I = $e^{0,536}$, II = $e^{0,261}$, III = $e^{0,155}$, IV = $e^{0,913}$, V = $e^{1,074}$, VI = $e^{0,288}$, VII = $e^{-0,278}$.

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009, eigen berekeningen (selectie op respondenten van minimaal 35 jaar).

Uit de twee meest rechtse kolommen van tabel 7 komt naar voren dat voor zowel mannen als vrouwen de relatieve mobiliteit is toegenomen, ook al is het trendeffect onder vrouwen niet statistisch significant. Uit de uniforme associatieparameters blijkt immers een daling. Dit betekent dat individuele beroepskansen in de loop van de tijd minder sterk afhankelijk zijn geworden van de beroepspositie van de vader. In termen van beroepskansen is de Nederlandse samenleving dus opener geworden, maar net als bij intergenerationale opleidingsmobiliteit is deze trend naar meritocratisering minder duidelijk voor vrouwen. Desondanks bestaan er voor sommige beroepsklassen nog sterke immobiliteitseffecten die bovendien niet kleiner zijn geworden. Onder mannen zijn deze het hoogst voor de beroepsklasse van kleine zelfstandigen en boeren (IV). Dit laat zich eenvoudig interpreteren: bij deze beroepen speelt overdracht van bezit een belangrijke rol. Bij boeren kan tevens geografische en culturele isolatie van belang zijn (Ganzeboom & Luijkx 1995). Ook onder vrouwen is de immobiliteit bij deze beroepsklasse relatief hoog. Hiermee sluiten wij de beantwoording van vraag 1b af.

7. Opleidingsniveau en beroepssucces

Zoals we hebben gezien is de expansie van het onderwijs sneller verlopen dan de opwaardering van de beroepsarbeid in de voorbije decennia. Steeds meer mensen hebben een steeds hoger opleidingsniveau bereikt, terwijl er onvoldoende hooggekwalificeerde banen op de arbeidsmarkt zijn geschapen. Dit heeft gevolgen gehad voor de opbrengsten van diploma's. Over het algemeen zal de waarde van de verschillende diploma's op de arbeidsmarkt zijn gedaald. Dit verschijnsel wordt ook wel als diploma-inflatie aangeduid (Wolbers & De Graaf 1996b). Individuen gaan uitwijken naar banen onder hun niveau waardoor ze lager opgeleiden verdringen.

Tabel 8. Samenhang tussen diploma in hoger onderwijs (Hbo/Wo) en huidige of laatste beroep als professional of manager (I/II) van mannen en vrouwen in Nederland, geboortecohorten 1914-69.

	Cohort			
	1914-39	1940-49	1950-59	1960-69
Mannen				
Odds ratio ^a	4,14	4,24	3,22	2,86
Vrouwen				
Odds ratio ^a	6,59	3,87	3,04	2,52

a De gepresenteerde odds ratio's kunnen worden geïnterpreteerd als de relatieve kans op een beroep als professional of manager voor personen met een opleiding in het Hbo/Wo vergeleken met personen met een opleiding in het Lo, Lbo/Mavo of Mbo/Havo/Vwo.

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009, eigen berekeningen (selectie op respondenten van minimaal 35 jaar).

Tabel 8 laat zien dat de samenhang tussen een diploma in het hoger onderwijs en het uitoefenen van een beroep in de hoogste beroepsklassen (I/II) is gedaald in de loop van de tijd. Met andere woorden: de kans voor individuen met een Hbo- of Wo-diploma een beroep als professional of manager te bereiken, is kleiner geworden. Dit geldt voor zowel mannen als vrouwen, ook al is de afname bij de laatste groep het sterkst geweest. Voor het oudste cohort was opleiding voor vrouwen meer waard dan voor mannen; voor het jongste minder. Dit komt waarschijnlijk door de toegenomen deelname van vrouwen op de arbeidsmarkt. Vroeger was slechts een selecte, hoogopgeleide groep van vrouwen actief op de arbeidsmarkt die allen goed terechtkwamen. Dat is veranderd door de toegenomen arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Deze heeft bovendien veelal via deeltijdbanen plaatsgevonden; banen die over het algemeen lagere arbeidsmarkt-opbrengsten kennen dan voltijdbanen. Maar opnieuw komen we tot de conclusie dat de huidige Nederlandse samenleving voor vrouwen minder meritocratisch is dan voor mannen.

Tabel 9. Gemiddelde status van huidige of laatste beroep van mannen en vrouwen in Nederland naar opleiding, geboortecohorten 1914-69.

Opleiding	Cohort			
	1914-39	1940-49	1950-59	1960-69
Mannen				
Wo	66,4	64,0	62,3	51,8
Hbo	59,6	57,6	57,0	54,8
Mbo/Havo/Vwo	55,0	55,0	52,9	50,3
Lbo/Mavo	48,5	48,3	49,7	45,5
Lo	44,3	41,9	43,5	42,0
Vrouwen				
Wo	58,5	53,5	58,7	55,6
Hbo	55,9	54,8	52,5	52,5
Mbo/Havo/Vwo	49,5	51,7	48,7	48,4
Lbo/Mavo	40,0	44,4	44,1	43,7
Lo	36,5	38,0	42,2	40,0

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009, eigen berekeningen (selectie op respondenten van minimaal 35 jaar).

Als we naar ontwikkelingen in beroepsstatus kijken, dan zien we het verschijnsel van diploma-inflatie nadrukkelijk naar voren komen (zie tabel 9). Voor mannen geldt op ieder opleidingsniveau dat de gemiddelde beroepsstatus voor het meest recente cohort lager is dan voor het oudste. De afname is het sterkst onder academici. Dit impliceert dat het belang van opleiding is afgenomen. Bedroeg de gemiddelde beroepsstatus voor hen geboren in de periode 1914-39 nog ruim 66 punten, voor het geboortecohort 1960-69 was dit nog geen 52 punten. Dit komt overeen met het verschil in beroepsstatus tussen een (tweedegraads) docent in het voortgezet onderwijs en een makelaar. Ook voor de andere opleidingsniveaus zijn de opbrengsten in termen van beroepsstatus gedaald. Op het niveau van Hbo en Mbo/Havo/Vwo bedraagt de afname zo'n vijf punten en op het niveau van Lbo/Mavo drie punten. Voor mannen met alleen lager onderwijs is de daling het geringst: iets meer dan twee punten. Zij worden echter veelal van de arbeidsmarkt verdrongen en komen in werkloosheid of een andere vorm van inactiviteit terecht. Gesteld kan dus worden dat voor mannen de vermindering in opbrengsten groter is naarmate het opleidingsniveau hoger is. Dit neemt niet weg dat de absolute opbrengsten van hogere diploma's nog altijd groter zijn. Voor het meest recente cohort is het verschil in beroepsstatus tussen Wo en Lo nog steeds bijna 10 punten. Voor individuen loont het nog altijd om in een hoge opleiding te investeren.

Voor vrouwen zien we de diploma-inflatie alleen maar bij de hoogste opleidingsniveaus optreden. Aan de onderkant van het onderwijsgebouw is er zelfs een toename in de opbrengsten van diploma's te constateren. Door de toegenomen arbeidsmarktparticipatie van vrouwen zijn veel zorgtaken geprofessio-

naliseerd. Er is een enorme vraag ontstaan naar laaggeschoolde arbeid in de dienstensector, met schoonmaakwerk en kinderopvang als sprekende voorbeelden. Dit kan verklaren waarom laaggeschoolde vrouwen nog steeds een redelijke arbeidsmarktpositie kennen in termen van beroepsstatus.

Tabel 10. Status van huidige of laatste beroep van mannen en vrouwen in Nederland teruggevoerd op status beroep vader en opleiding, geboortecohorten 1914-69.

	Huidige/laatste beroep			
	Mannen		Vrouwen	
	Regressie-effect	Regressie-effect trend ^b	Regressie-effect	Regressie-effect trend ^b
Beroep vader				
1914-39	0,13	0,14	0,15	0,18
1940-49	0,16	0,14	0,17	0,16
1950-59	0,14	0,14	0,13	0,15
1960-69	0,14	0,14	0,13	0,14
Opleiding				
1914-39	0,38	0,41	0,44	0,44
1940-49	0,37	0,37	0,32	0,38
1950-59	0,35	0,35	0,33	0,35
1960-69	0,32	0,33	0,37	0,32

a Gebaseerd op een lineaire regressie-analyse. De geanalyseerde opleidings- en beroepsvariabelen zijn allemaal herschaald naar een 0-1 bereik. De gepresenteerde regressie-effecten geven daarmee maximale effecten aan en kunnen onderling worden vergeleken.

b Mannen: huidige/laatste beroep = $0,254 + 0,144 \cdot \text{beroep vader} + 0,434 \cdot \text{opleiding} + -0,001 \cdot \text{jaar} + -0,000 \cdot \text{beroep vader} \cdot \text{jaar} + -0,002 \cdot \text{opleiding} \cdot \text{jaar}$ (1914 = 0) (trend beroep vader niet significant); vrouwen: huidige/laatste beroep = $0,165 + 0,188 \cdot \text{beroep vader} + 0,474 \cdot \text{opleiding} + 0,001 \cdot \text{jaar} + -0,001 \cdot \text{beroep vader} \cdot \text{jaar} + -0,003 \cdot \text{opleiding} \cdot \text{jaar}$ (1914 = 0) (trend beroep vader niet significant).

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992, 1998, 2000, 2003 en 2009, eigen berekeningen (selectie op respondenten van minimaal 35 jaar).

Tot dusverre hebben we laten zien dat door de onderwijsexpansie zowel de invloed van ouderlijke herkomst op opleiding en beroep is afgenomen als dat er vooral onder hoger opgeleiden diploma-inflatie is opgetreden en daarmee het absolute belang van opleiding in termen van beroepssucces is afgenomen (vragen 2a en 2b van ons onderzoek).

8. Sociale herkomst of opleiding?

Nu bespreken we ontwikkelingen in het belang van sociale herkomst versus eigen behaalde opleidingsniveau voor het verwerven van een beroepspositie op

de arbeidsmarkt. Hiermee beantwoorden we onderzoeksvraag 3. Heeft er een verschuiving van 'ascription' naar 'achievement' plaatsgevonden en is opleiding daarmee de nieuwe sociale scheidslijn geworden? In tabel 10 is te zien dat voor wat betreft het innemen van een bepaalde beroepsstatus het eigen bereikte opleidingsniveau belangrijker is dan de status van het beroep van de vader. Voor zowel mannen als vrouwen is de invloed van de beroepsstatus van de vader niet afgenomen, na controle voor eigen opleiding. Daarentegen is het effect van opleiding voor zowel mannen als vrouwen gedaald. We concluderen nu dat het relatieve belang van onderwijs *niet* is toegenomen. Diplomatie-inflatie doet de veronderstelde trend van 'ascription' naar 'achievement' te niet. Sterker nog, diplomatie-inflatie overheerst. Deze bevindingen komen niet overeen met de voorspelling van de moderniseringsthese die juist stelt dat opleiding aan belang heeft gewonnen in het selectieproces op de arbeidsmarkt (De Graaf & Luijkx 1995; Wolbers & De Graaf 1996b). Deze auteurs vonden wel een toename in het effect van het opleidingsniveau op de beroepsstatus van mannen. Zij onderzochten echter niet het meest recente geboortecohort (1960-1969), waar de negatieve gevolgen van de opgetreden diploma-inflatie het sterkst zijn. Eerder zagen we dat de hoogst opgeleiden het meest te maken hebben gehad met een waardevermindering van hun diploma, waardoor verschillen in de opbrengsten van diploma's tussen hoge en lage opleidingsniveaus kleiner zijn geworden (zie tabel 8), wat zich dus nu manifesteert als een kleiner geworden relatieve invloed van opleiding op beroep.

9. Conclusie

Uit dit artikel is naar voren gekomen dat het gemiddelde opleidingspeil van de Nederlandse bevolking sterk is gestegen als gevolg van de expansie van het onderwijs. Waar vrouwen vroeger nog een aanzienlijke achterstand hadden in onderwijskansen, is hun opleidingsniveau tegenwoordig gelijk aan dat van mannen. Het percentage leden van de bevolking met alleen lager onderwijs is tegenwoordig nog slechts enkele procenten en er is geen leerling meer die daarna niet doorstroomt naar het voortgezet onderwijs. Dit betekent niet dat er aan de bovenkant van het onderwijsgebouw een plafond is bereikt. Ongeveer een derde van de bevolking heeft tegenwoordig een diploma in het tertiair onderwijs (Wo of Hbo) behaald, terwijl nog bijna de helft een diploma heeft op het niveau van het hoger secundair onderwijs (Mbo, Havo of Vwo).

Sociale daling is voor mannen vanuit een intergenerationeel perspectief bezien echter een realiteit aan het worden in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Waar in het verleden vooral sociale stijging leidde tot een afname van aan sociale herkomst gerelateerde ongelijkheden in het onderwijs en op de arbeidsmarkt blijkt nu ook sociale daling tot gevolg te hebben dat de kansenongelijkheid in het onderwijs en op de arbeidsmarkt kleiner wordt, althans voor mannen. De

ongelijkheid is ongewijzigd gebleven voor vrouwen ondanks de waargenomen stijging in hun gemiddelde opleidingsniveau.

De keuze na de lagere school is steeds bepalender geworden voor het uiteindelijk bereikte opleidingsniveau. Er is dan ook sprake van een zogenaamd Matteüseffect (Merton 1968): eerdere (onderwijs)posities bepalen in sterkere mate latere (onderwijs)uitkomsten. In schoolsystemen met veel en vroege onderwijsbeslissingen (zoals onder andere in het Nederlandse) is het van essentieel belang dat er goede begeleiding is van ouders en kinderen bij deze beslissingen.

Recente ontwikkelingen op de arbeidsmarkt laten slechts een geringe opwaardering van de beroepsarbeid in Nederland zien. Ook in andere landen is dit geconstateerd (Autor *et al.* 2006; Goos & Manning 2007). Toch zijn met name vrouwen – als gevolg van hun sterk gestegen opleidingsniveau – ook recentelijk nog in hogere banen terechtgekomen. Omdat de opwaardering van de beroepsarbeid geringer is geweest dan de opgetreden onderwijsexpansie, is er een proces van diploma-inflatie ontstaan op de arbeidsmarkt. Tegenwoordig hebben vooral de hoogst opgeleiden last van diploma-inflatie. Daardoor is de invloed van het behaalde opleidingsniveau op de bereikte beroepspositie van individuen afgenomen. De meritocratisering op de arbeidsmarkt stokt. Het belang van het onderwijs als sociale scheidslijn ten opzichte van sociale herkomst is dan ook, in tegenstelling tot wat de moderniseringstheorie stelt, niet toegenomen in de Nederlandse samenleving.

BIBLIOGRAFIE

- Autor, D.A., L.F. Katz & M.S. Kearney (2006), The Polarization of the U.S. Labor Market, *American Economic Review Papers and Proceedings*, 96, 189-194.
- Batenburg, R. & M. de Witte (2001), Underemployment in the Netherlands: How the Dutch 'Poldermodel' Failed to Close the Education-Jobs Gap, *Work, Employment & Society*, 15, 73-94.
- Becker, G. (1964), *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. New York: NBER.
- Beer, P. de (2006), Perspectieven voor de laagopgeleiden, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 22, 218-233.
- Blau, P. & O. Duncan (1967), *The American Occupational Structure*. New York: Free Press.
- Breen, R. & J.O. Jonsson (2005), Inequality of Opportunity in Comparative Perspective: Recent Research on Educational Attainment and Social Mobility, *Annual Review of Sociology*, 31, 223-243
- Dronkers, J. (1994), Onderwijs als voorportaal van sociale daling, *De Helling*, 7, 26-30.
- Dronkers, J. & W.C. Ultee (1995), Herkomst en bestemming, vrijheden en de politiek; een terugblik, pp. 305-325 in J. Dronkers & W.C. Ultee (Eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.

- Erikson, R., J. Goldthorpe & L. Portocarero (1979), Intergenerational Class Mobility in Three Western European countries, *British Journal of Sociology*, 30, 415-41.
- Ganzeboom, H.B.G. & P.M. de Graaf (1989), Intergenerationele opleidingsmobiliteit in Nederland van geboortecohorten 1891-1960, *Sociale Wetenschappen*, 32, 262-78.
- Ganzeboom, H.B.G., P.M. de Graaf & D.J. Treiman (1992), A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status, *Social Science Research*, 21, 1-56.
- Ganzeboom, H.B.G. & R. Luijckx (1995), Intergenerationele beroepsmobiliteit in Nederland: patronen en historische veranderingen, pp. 14-30 in J. Dronkers & W.C. Ultee (Eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Ganzeboom, H.B.G., D.J. Treiman & W.C. Ultee (1991), Comparative Intergenerational Stratification Research: Three Generations and beyond, *Annual Review of Sociology*, 17, 277-302.
- Gesthuizen, M. (2008), Trends in de arbeidsmarktpositie van laagopgeleiden, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 24, 36-50.
- Goldthorpe, J. (1980), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Goos, M. & A. Manning (2007), Lousy and Lovely Jobs: The Rising Polarization of Work in Britain, *Review of Economics and Statistics*, 89, 118-133.
- Graaf, P.M. de & H.B.G. Ganzeboom (1993), Family Background and Educational Attainment in the Netherlands for the 1891-1960 Birth Cohorts, pp. 75-100 in Y. Shavit & H.-P. Blossfeld (Eds.), *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder/San Francisco/Oxford: Westview Press.
- Graaf, P.M. de & R. Luijckx (1995), Paden naar succes: geboorte of diploma's?, pp. 31-45 in J. Dronkers & W.C. Ultee (Eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Lammers, J., B. Pelzer, J. Hendrickx, & R. Eisinga (2007), *Categorische data analyse met SPSS. Inleiding in loglineaire analysetechnieken*. Assen: Van Gorcum.
- Merton, R.K. (1968), The Matthew Effect in Science, *Science*, 159 (3810), 56-63.
- Parsons, T. (1951), *The Social System*. Glencoe: Free Press.
- Thurow, L. (1975), *Generating Inequality*. New York: Basic Books.
- Ultee, W.C. (1978), Is onderwijs een positioneel goed? Een empirische beproeving van alternatieve hypothesen over de samenhang tussen onderwijs en beroepshoogte, pp. 83-102 in J. Peschar & W.C. Ultee (Eds.), *Sociale stratificatie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Ultee, W.C., W. Arts & H. Flap (1992), *Sociologie: vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Wolbers, M.H.J. (1998), *Diploma-inflatie en verdringing op de arbeidsmarkt. Een studie naar ontwikkelingen in de opbrengsten van diploma's in Nederland*. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Wolbers, M.H.J. & P.M. de Graaf (1996a), Onderwijsexpansie of meritocratisering? Een verklaring voor de afgenomen samenhang tussen het ouderlijk sociaal milieu en het hoogst bereikte opleidingsniveau van kinderen, *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 21, 117-132.

- Wolbers, M.H.J. & P.M. de Graaf (1996b), Langetermijnontwikkelingen in de opbrengsten van diploma's op de Nederlandse arbeidsmarkt, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 12, 296-309.
- Wolbers, M.H.J., R. Luijkx & W. Ultee (2011), Educational Attainment, Occupational Achievements, Career Peaks: The Netherlands in the Second Part of the 20th Century. Te verschijnen in *European Societies*, 13.